

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2019, № 1

Daxil olma: 10.01.2019

Qəbul olma: 15.02.2019

Səhifə: 69-71

ISSN: 2663-4414

UOT: 821(=512.1)

Mehman Həsənli*

Bu iş Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EIF/GAM-4-BGM-GİN-2017-3(29)-19/14/5

REPRESSİYANIN GENEZİSİ VƏ BAŞVERMƏ SƏBƏBLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: repressiya, imperiya, ideologiya, genezis

Key words: repression, empire, ideology, genesis

Ключевые слова: репрессии, империя, идеология, генезис

XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Qafqazı və Orta Asiyanı işğal etməyə başlayan Çar Rusiyası imperiyanın prinsiplərinə uyğun olaraq zəbt etdiyi torpaqlarda müstəmləkəçi siyasət yürütmüşdür. Təbii ki, onların əsas məqsədi asan idarə olunan rəiyyət formalaşdırmaqdan ibarət idi. Yerli əhalinin təhsil alması ilə bağlı məsələdə Çar rəhbərliyinə təqdim olunan proqramlarda əsas iki xətt mövcud idi. Çar rəhbərliyinin bir qismi belə fikirləşirdilər ki, yerli xalqlara təhsil verməyə gərək yoxdur. Savadsız xalqı daha asan idarə etmək olar. İkinci qisim isə məhdud şəkildə savadlanmanın tərəfdarı idilər. Türkünstan general qubernatoru Kuropatkin rəhbərliyə məktublarının birində yazırdı: “Biz yerli xalqı, tərəqqidə, məktəbdə rus həyatından 50 il geridə tutduq” [1, s.49]. Kuropatkinin bu fikri Çar imperiyasının yerli xalqlara qarşı aparılan işğalçı imperiya siyasətinin mahiyyətini açıqlamış olur. Eyni fikri başqa imperiya rəhbərlərindən biri – M.Muropiyev tərəfindən belə ifadə olunmuşdur: “Müsəlmanların təhsilində əsas məqsəd onları ruslaşdırmaqdır... İkinci prinsip isə İslamı pozmaqdır” [2, s.171].

Çar rəhbərliyinin yerli xalqlara qarşı ideoloji planları heç də öz düşündükləri kimi nəticə vermədi. Mirzə Fətəli Axundzadənin, Çokan Vəlixanovun çiyinlərinə çar paqonlarını taxmaqla istədikləri idarəetmə modeli qurmağa çalışan imperiya rəhbərliyi tam əksini gördü. Məhz əsas Mirzə Fətəli Axundzadə tərəfindən qoyulan milli maarifçilik, çağdaşlıq hərəkatı sonradan Azərbaycanın və digər Orta Asiya türk xalqlarının həyatında mühüm başlanğıc oldu. Türk xalqlarının böyük maarifçi ziyalı nəslə yetişdi. İmperiyanın “parçala, hökm sür” ideologiyasına qarşı İsmayıl bəy Qasıralı “Dildə, fikirdə və işdə birlik” tezisini irəli sürdü. XIX əsrin 80-ci illərində Tatarıstanda “Tərcüman” qəzeti və “üsuli-cədid” məktəbləri ilə Qasıralı əslində rus başbilənlərinə alternativ proyekt ortaya qoymağı bacardı.

Maarifçilik sahəsində ən böyük işi sözsüz ki, mətbuat gördü. “Əkinçi”, “Tərcüman”la başlayan milli mətbuat “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Türkünstan” ilə inkişaf etdi. Dövrün ziyalıları əvvəlcə mədəni muxtariyyət, sonra ərazi muxtariyyəti və nəhayət, çağdaş dünya modelində müstəqil dövlətin qurulması fikrini irəli sürdülər və bu fikri uğurla gerçəkləşdirməyi bacardılar.

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Çar Rusiyası türk xalqlarının ideya və fikirlərinə nifrətlə yanaşır və mümkün qədər hərəkəti boğmağa çalışırdı. Həbslər, sürgünlər, qətlər milli müqaviməti nəinki zəiflətdi, əksinə daha da gücləndirdi.

İmperiyanın çökməsi labüdü idi və belə olan halda ortaya bir sıra qüvvələr çıxdı. Bu mübarizədə bolşeviklərin qalib gəlməsi və elə ilk başlanğıcda Çar II Nikolayın ailə üzvlərinin qətlə gələcək qəddarlıqlarından xəbər verirdi. Yerli türk xalqları bolşeviklərin əsas məramının fərqində idilər. Görkəmli özbək sənətkarı Əbdürrauf Fitrət bolşeviklərin qalib gəlməsi ilə bağlı məqaləsində yazırdı: “Yeni bəla gəldi, bolşevik bəlası” [1, s.42].

Bolşeviklər yerli xalqların müstəqillik fikirlərini heç bir vəchlə qəbul etmirdilər. Terror hesabına olsa da, Qafqazda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini, Orta Asiyada müstəqilləşən quruluşları işğal yolu ilə məhv etdilər. 20-ci illərdə müstəqil dövlət uğurunda mübarizə aparılana qarşı sürgün, həbs və qətlərə başlandı. 30-cu illərdə isə ictimai-siyasi və ədəbi həyatın bütün sferalarını əhatə edən təzyiqlər vüsət aldı. Bu prosesin zirvə nöqtəsini 1937-1938-ci illər repressiyası təşkil edirdi.

Sovet imperiyasının 1937-38-ci illərdə törətdiyi repressiya quruluşun mahiyyətindəki qəddarlığın ifadəsi idi. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində qəsdən, imperiyanın dayaqlarını qorxu yaratmaq yolu ilə möhkəmləndirməyə hədəflənən dalğa, irq və din fərqi qoymadan ölkə boyu tüğyan etmişdir. Yerli rusların bu dalğanın qurbanı olması sırf ideoloji xarakter daşıyırdısa, türk xalqları üçün ideoloji müstəvi ilə yanaşı, həm də milli mahiyyət kəsb etmişdir. Məsələn, Çingiz Aytmatovun atası Torequl Moskvada Qızıl Professorluq İnstitutunda oxuyan bolşevik idi. Onun repressiya qurbanı olmasının hər hansı ideoloji səbəbi ola bilməzdi. Qanlı dalğa ilə xalqların düşünən beyinlərini aradan götürməklə intellektual bazanı zəiflətməyə, müstəmləkəçi imperialist mövqelərini bölgələrdə gücləndirməyə çalışılırdı. İmperiya rəhbərliyi bu müdhiş terrorla müstəmləkəçiliyi gücləndirmək məqsədi güdüdü. “Çingiz xanın ağ buludu” əsərində müstəntiq Tansıkbayov dövrün real mənzərəsini, qəddarlığın yaratdığı vahiməli süni mühiti olduğu kimi təsvir edir. “...ana dilindən imtina etməyə qədər hər cür milli dəyərləri nümayişkarənə şəkildə danırdılar. Əgər biri hər addımbaşı Lenin dilində danışdığı, Lenin dilində düşündüyünü təkrarlayırsa, gəl beləsinə iliş görüm necə ilişirsən...” [3, s.302]

Repressiya bütün mahiyyəti ilə ilk növbədə yerli xalqların milli özünəməxsusluğunu məhv edərək bolşevizmin dayaqlarını möhkəmləndirməyə və Çingiz Aytmatovun vurğuladığı kimi, manqurt nəsil formalaşdırmaq məqsədilə bilərəkdən törədilmişdi. Çar Rusiyasının müxtəlif layihələr, həbslər və sürgünlərlə qarşısını almağa çalışdığı milli düşüncəni bolşeviklər fiziki terrorla məhv etməyə cəhd göstərdi. “30-cu illərin analoqu olmayan repressiya kabusu təkcə istedadlı, vətənpərvər adamları tragik şəkildə həyatdan, sevdiyi sənətindən ayırmadı (bu maddi, statistiklərin hesablayacağı itkidir), həm də on minlərlə oxuma və yazma savadı olmayan adamları belə ağışına alaraq xalqın şüurunu dəyişdi, onu tərəqqidən saxladı, mənəviyyata, tarixi-etnik düşüncəyə ağır zərbə vurdu” [4].

Heç şübhəsiz ki, bu cür davranış ötən əsrin ən böyük imperiyasının rəhbəri Stalinin şəxsi məziyyətlərindən doğurdu. Stalin hələ ötən əsrin əvvəllərində, bolşevik-mənşevik mübarizəsi gedərkən şəxsi fikir və düşüncələrində, proqramında kütləvi terrorun vacibliyini vurğulayırdı. Stalinlə bir müddət təmasda olmuş Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə imperiya rəhbərinin xarakterini Stalinin ölümündən sonra qələmə aldığı “Stalinlə ixtilal xatirələri” adlı silsilə məqalələrində onun kütləvi terroru dəstəkləməsi barədə yazmışdır. Belə ki, xatirələrin “Müdhiş İvan bir idealdır” hissəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Bakı-Moskva qatarında Stalinlə ikili söhbətlərində kütləvi terror məsələsində həmsöhbətinin dedikərini belə xatırlayır: “- Yox, – dedi, yanırlırsınız, terrorun, hələ kütləvi terrorun tarixdəki rolu mühümdür. Biz bolşeviklər, təbii ki, şəxsi terroru qəbul etmirik. Bunun faydası yoxdur. Bu, esərlərin sistemidir. Fəqət kütləvi terror başqa, onu qəbul və tətbiq edəcəyik. Bunun faydası isə şübhəsizdir” [5, s.62].

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli yaradıcılarından biri olan, ictimai-siyasi xadim, yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir Ceyhun Hacıbəyli özünün “SSRİ-də ziyalılar” məqaləsində

imperiyanın qurulmasından etibarən əsas qayəsini, repressiyaya qədər keçilən yolu bütün mahiyyəti ilə təsvir etmişdir. Məqsəd, insanların fərdi, özünəməxsusluqlarını sıradan çıxarmaqla, müəyyən etdikləri qəlibə uyğun vətəndaş formalaşdırmaqdan ibarət idi. Yerli xalqların intellektual bazasını məhv etməklə, onları köləyə çevirmək repressiyanın əsas səbəbi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Fatma Açıq. Özbək türk şairi, yazarı, dil bilimcisi və düşünürü Abdurauf Fıtrat. Kök dergisi, sayı: 4, 2002.
2. Alimova D. Mustabid Tüzimnin Özbəkistan Milli Baylıklarını Talaş Siyaseti: Tarih şahidliği ve sabakları. Toşkent, "Şark", 2000.
3. Aytmatov Çingiz. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2004.
4. Əhmədov Bədirxan. Ədəbiyyat və repressiya.
5. <http://www.azyb.az/index.php/criticism/post/18>
6. Rəsulzadə Məhəmməd Əmin. Bir türk milliyətçisinin Stalinlə ixtilal xatirələri. Bakı, "Elm və təhsil", 2011.

ON THE GENESIS OF REPRESSION AND THE CAUSES OF OCCURENCE

SUMMARY

In this article is researched the essence of repression which led to the massacres, exile and arrests in the broader geography, from the center to the most recent frontiers of the USSR in 1930s. The repressive movement originated from the essence of the empire and as a review the head of the empire Stalin, who deliberately committed to demoralize and consecrate indigenous peoples. In the article was studied Soviet empire's predecessor, the way to repression and these events in literature.

О ГЕНЕЗИСЕ РЕПРЕССИЙ И ИХ ПРИЧИНАХ

РЕЗЮМЕ

В статье исследовалась суть репрессий, которые привели к массовым убийствам, изгнанию и арестам в широкой географии, от центра к новейшим рубежам СССР в 1930-х годах. Репрессивное движение родилось в сущности империи в бытность в качестве главы империи Сталина, намеренно взявшего на себя обязательство деморализовать и ослабить коренные народы. В статье были изучены отражённые в литературе пути советской империи, приведшие к репрессиям.